

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Ю. Б. Молодожен

*доктор наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України*

УДК 352.075.1

САМОДОСТАТНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЦІННІСНО-ДУХОВНИХ ОРІЄНТИРІВ

Аналізується роль цінностей у формуванні менталітету територіальних громад як різновиду соціальних систем суспільства. Обґрунтована доцільність використання критеріїв ціннісно-духовної самодостатності територіальних громад при реформуванні адміністративно-територіального устрою.

Ключові слова: територіальна громада; самодостатність територіальних громад; адміністративно-територіальний устрій; ціннісно-духовна самодостатність.

У будь-якому суспільстві існують сільські та міські громади — основа територіального самоврядування, — які є основою відповідних форм управління. Ці форми суспільного управління, що виникли як самостійні природні форми, поступово підтримуються державою з метою підвищення ефективності управління системою “державна-суспільство”. Уже не один рік поспіль точаться дискусії навколо реформування адміністративно-територіального устрою в Україні. У кожній новій концепції або проекті нормативно-правового акта з цієї проблематики визначаються різні принципи та критерії об’єднання територіальних громад. Як правило, перевага надається географічним, економічним та фінансовим чинникам, які повинні бути покладені в основу укрупнення громад. Водночас у текстах пропонованих документів також зазначається вимога брати до уваги історичні, етнічні та культурні чинники, що впливають на розвиток громади. Але ж історія виникнення громад свідчить, що сучасне суспільство сформувалося переважно на системі цінностей, які були визначені і легітимізовані в родовій общині, а потім розповсюдилися на відповідній території проживання етносу. Тому, можливо, варто замислитися, яким критеріям потрібно віддавати перевагу, намагаючись сформувати самодостатні територіальні громади під час проведення адміністративно-територіальної реформи.

Зрозумілим є той факт, що розгляд питання з формування самодостатніх територіальних громад, який базується на критеріях ціннісно-духовної орієнтації, не перебуває в чітко визначених межах однієї з галузей науки, а переважно має міждисциплінарний характер. Про це свідчить низка публікацій результатів

наукових досліджень як вітчизняних, так і іноземних авторів, зокрема В. Н. Семиколєнков, О. В. Ременець, Н. Ф. Юхименко, Н. Г. Сорокіна приділяли увагу становленню базових цінностей в українському суспільстві; А. П. Дербак, Ю. Д. Парунова, Е. Б. Проценко розглядали філософсько-релігійні аспекти формування ціннісних орієнтирів суспільства тощо. Проте зустрічається досить небагато досліджень з визначення ціннісно-духовних орієнтирів як критеріїв об'єднання громад при реформуванні адміністративно-територіального устрою. Окремі дослідження у цьому напрямку знаходимо у працях П. І. Надолішнього, О. Г. Топчієва, З. В. Тітенко.

Метою статті є обґрунтування використання ціннісно-духовної складової як критерію самодостатності територіальної громади при реформуванні адміністративно-територіального устрою. Для досягнення поставленої мети було визначено перелік завдань: проаналізувати сучасні дослідження про роль цінностей у суспільстві; довести провідну роль цілісно-духовних орієнтирів у формуванні громад як соціально-територіальних систем; запропонувати підходи до розрахунку самодостатності територіальної громади.

З погляду теорії соціальної дії, інституціоналізовані ціннісні зразки виступають у вигляді “колективних уявлень”, які визначають бажаний тип соціальної системи. Ці уявлення співвідносяться з концепціями типів соціальних систем, за допомогою яких індивіди орієнтуються при реалізації себе як членів суспільства. Отже, саме консенсус членів суспільства з приводу ціннісної орієнтації їх власного суспільства означає інституціоналізацію ціннісного зразка. Безумовно, такого роду консенсус досягається різною мірою. І у цьому контексті самодостатність визначається ступенем, у якому інститути суспільства легітимізовані узгодженими ціннісними уподобаннями його членів. Відмінною рисою ціннісних уподобань при виконанні зобов'язань є їхня велика незалежність від зацікавленості у ціні, вигоді або збитків від поточних потреб соціуму або навколишнього середовища [1].

Як правило, прихильність до цінностей припускає обов'язок здійснювати конкретні дії з їх реалізації. Особливо якщо ціннісна система має “активістський” характер, що в більшості випадків притаманно сучасним суспільствам, то це припускає реалістичне визнання цілком певних умов для колективної дії. Так, ціннісні системи включають категорію зобов'язань перед “ціннісно обґрунтованими об'єднаннями”, солідарність у рамках легітимних колективних взаємодій і об'єднань. Приналежність об'єднань до ціннісно обґрунтованих, по-різному визначається в конкретних суспільствах. На рівні культури як відповідний аспект цінностей виступає те, що прийнято називати мораллю. Мораль припускає оцінку об'єктів досвіду в контексті соціальних відносин. Моральний вчинок — реалізація культурної цінності в соціальній ситуації, що включає взаємодії з іншими суб'єктами. Якщо мова йде про взаємодії, тут повинні бути присутніми стандарти, обов'язкові для його учасників. Моральні цінності — не єдиний компонент ціннісного вмісту культурної системи. Існують інші, наприклад естетичні, пізнавальні або власне релігійні цінності. Культури диференціюються не тільки по лінії моралі; релігія, мистецтво як сфера експресивного символізму, емпіричне знання теж стають незалежними диференційованими культурними системами [1].

Система ціннісних орієнтації особистості формується в конкретних соціально-історичних умовах, відображаючи актуальні цінності певного суспільства, які, у свою чергу, пов'язані із загальним економічним і культурним рівнем його розвитку. Оскільки норми соціуму є одним із найважливіших джерел формування ціннісних орієнтацій, останні, на відміну від багатьох інших особистісних характеристик, у значній мірі визначаються індивідуальними уявленнями людини про соціальну бажаність. Тому індивідуальні цінності повинні розглядатися тільки в контексті ціннісних переваг соціокультурного оточення [2].

Соціологію цінності цікавлять, перш за все, як чинник, що відіграє певну роль у регуляції соціальних взаємодій. Цінності виступають як бажаний, переважно

для цього індивіда, соціальної спільноти, суспільства, тобто соціального суб'єкта стан соціальних зв'язків, зміст ідей; критерій оцінки реальних явищ; вони визначають сенс цілеспрямованої діяльності; регулюють соціальну взаємодію; внутрішньо спонукають до діяльності [2].

Цінності існують як цілісна система. Кожна система цінностей має одне підґрунтя. Чималими відмінностями можуть характеризуватися системи цінностей соціальних прошарків, класів, груп суспільства; існують відмінності і між поколіннями. Але можливі конфлікти цінностей, ідеалів, а потім і соціальні конфлікти між соціальними групами людей можуть і повинні регулюватися на базі загальнолюдських цінностей, що визначають безумовну цінність миру для людей, людського життя, а також суспільних (загальнонаціональних, загальнонародних) цінностей і свобод. У стабільних суспільствах конфлікти цінностей вирішуються в рамках наявної культури. При цьому "вічними" залишаються спори егоїстів і альтруїстів, виникають "вічні" проблеми цінностей поколінь. Але суспільство живе, розвивається культура, зберігаючи свою цінність.

Життєвий світ соціальної спільноти — це граничні уподобання, оціночні знання, що основані на культурі, у тому числі й системі цінностей, а також на соціальному досвіді. Як правило, він формується у повсякденному житті з придбанням соціального досвіду і змінюється відповідно з конкретно-історичним періодом розвитку етнічної спільноти. Спочатку його формування здійснюється в ціннісно-орієнтованих групах у процесі первинної соціалізації і лише потім — з розширенням соціального оточення, набуттям і диференціацією соціального досвіду. Із зміною інтенсивності соціальних взаємодій, збільшенням мобільності між різноманітними ціннісно-орієнтованими групами життєвий світ змінює свою конфігурацію, самоорганізовується, відповідно змінюючись у просторі і часі та ціннісно-нормативному вимірі [3].

Духовна сфера суспільного життя складається історично. Вона втілює в собі географічні, національні й інші особливості розвитку суспільства — все те, що відклало свій відбиток у душі народу, його національному характері. Духовне життя суспільства складається з повсякденного духовного спілкування людей і з таких напрямів їх діяльності, як пізнання, зокрема наукове, освіта і виховання, з проявів моралі, мистецтва, релігії. Все це складає зміст духовної сфери, розвиває духовний світ людей, їх уявлення про сенс життя в суспільстві. Це здійснює вирішальний вплив на формування духовних початків у їх діяльності і поведінці. Велике значення щодо цього має діяльність установ, що виконують функції освіти і виховання, — (від початкових шкіл до університетів), а також атмосфера сімейного виховання людини, коло його однолітків і друзів, усе багатство його духовного спілкування з іншими людьми. Важливу роль у формуванні духовності людини відіграє самотутнє народне мистецтво, а також мистецтво професійне: театр, музика, кіно, живопис, архітектура і так далі. Одна з фундаментальних проблем розвитку сучасного суспільства полягає в тому, як сформувати, зберегти і збагатити духовний світ людей, залучити їх до справжніх духовних цінностей і відвернути від помилкових, таких, що руйнують людську душу і суспільство.

Соціальні цінності — це те, що покликане задовольнити індивідуальні, групові або суспільні потреби. Очевидно, що цінності і потреби тісно пов'язані, це дві сторони одного цілого. Якщо потреба — спонукальна сила, що корениться усередині людини, то цінність позначає ті об'єкти, які задовольняють цю потребу і знаходяться ззовні. Роль цінностей у людському суспільстві величезна. І не дивно, що вони виконують самі різні найрізноманітніші функції. Вони регулюють соціальні відносини і взаємодії людей, і в цій якості їх можна назвати цінностями-регуляторами. Цінності проявляють себе і як фундаментальні норми, що забезпечують цілісність суспільства. Тому у них є і друга спеціальність — бути ціннісними нормами. Одне з головних занять цінностей — слугувати мотивом поведінки. Людина прагне здобути те, чого потребує, що цінує, відповідно орієнтує поведінку на конкретні цінності, причому

орієнтує свідомо. А це і є властивість бути мотивом поведінки. Отже, в єдине ціле пов'язані цінності, потреби і мотиви [4, с. 39]. Будь-яка класифікація цінностей за типом і рівнем незмінно умовна внаслідок того, що до неї вносяться соціальні і культурні значення. До того ж важко вставити ту або іншу цінність, що має свою багатозначність (наприклад, сім'я), в певну графу. Проте можна дати наступну умовно впорядковану класифікацію цінностей: вітальні (життя, здоров'я, безпека, добробут); соціальні (соціальний статус, працьовитість, єдність, патріотизм, активна участь у житті суспільства); політичні (свобода слова, цивільні свободи, законність, порядок); моральні (добро, благо, любов, дружба, борг, честь); релігійні (Бог, божественний закон, віра, ритуал); естетичні (краса, стиль, гармонія, дотримання традиції або новизна, культурна самобутність або наслідування) [4, с. 40].

Цінності створюють гнучкіший рівень регуляції суспільства, підпорядковувавши собі функціонування звичаїв, норм і значень, особливо важливих для суспільства. Разом зі звичайними нормами, що затверджувалися силою звички і буденними засобами, які має в своєму розпорядженні, наприклад, сім'я або сусідська община, виділяються й особливі норми, що одержують вищу санкцію через механізм релігійної сакралізації або правову вимогу. Норми “не вбий”, “не вкради”, “не бреші” були священними заборонами, порушення яких прирікало людину на важке покарання, відторгнення від суспільства або муки совісті. Розпорядження “шануй отця і матір”, “поклоняйся Богові єдиному”, “трудися у поті чола свого” ставали тими позитивними заповідями, дотримання яких підвищувало престиж людини в очах тих, хто оточує її [4, с. 40].

Цінності не тільки перетворюють механізм нормативності. Вони принципово перебудовують і ті системи значень, через які людина пізнає навколишній світ. Один із найважливіших чинників виникнення й існування самодостатньої громади як специфічного суб'єкта — специфічна свідомість як атрибутивна якість громади. Бути самостійною (самодостатньою) соціальною системою — означатиме мати, насамперед, свідомість: свідомість дійсності, свого місця в ній, самого себе (своїх потенцій) і своїх потреб [5].

Внутрішня структура свідомості громади достатньо складна і неупорядкована, причому ця неупорядкованість пов'язана не стільки з недостатньою вивченістю, скільки з різномірністю компонентів, що складають територіальну свідомість. До складу територіальної свідомості входять:

- 1) *просторова самоідентифікація* — усвідомлення конкретною людиною своєї приналежності до тієї або іншої території і територіальної громади;
- 2) *територіальні знання й уявлення* — поінформованість про особливості та властивості території свого проживання;
- 3) *менталітет* — специфічне світовідчуття, властиве жителям певній місцевості, а також характерна для них система цінностей і оцінок, що впливають з її установок і т. і.;
- 4) *територіальні інтереси* — уявлення населення про стан, мету і шляхи розвитку території свого проживання [6, с. 49].

Під самоідентифікацією, як правило, розуміється усвідомлення своєї приналежності до тієї або іншої групи, до визначеної територіальної громади. Просторова самоідентифікація знаходить вираження в почутті “малої батьківщини”, “своєї території” і тісно пов'язана з такими явищами, як земляцтво і місцевий патріотизм. Кожний громадянин, не вагаючись, може відповісти на запитання, де він мешкає. Але при цьому відповіді найближчих сусідів, навіть членів однієї родини можуть виявитися різними. Як індивідуально світовідчуття кожної людини, так само індивідуальне і відчуття “своєї території” — ключове при дослідженні просторової самоідентифікації. Межа “своєї” території може залежати і від просторових знань людини, і від його рухливості, і від характеру трудової, рекреаційної й іншої діяльності. Не менше значення мають і особисті характеристики.

Під час опитування, що проводилося Одеським регіональним інститутом державного управління, була проведена спроба намітити підходи до вивчення просторової самоідентифікації жителів територіальних громад Одеської області. Найбільший інтерес представляють відповіді респондентів на запитання “Яку територію Ви вважаєте своєю?” Питання мало напівзакритий характер, тобто передбачалося кілька варіантів відповіді: весь світ, Україна в цілому, область, район, сільська рада (для мешканців сіл, що входять до сільської ради), поселення (село, селище, місто), частина поселення (район міста, мікрорайон, вулиця) [6, с. 81]. Як засвідчив аналіз отриманих відповідей, від 70 до 90 % респондентів, які мешкають у сільських поселеннях, у першу чергу ідентифікували себе зі своїм поселенням, а інші варіанти відповідей посідали 2–4 позиції. Цікаво, що ступінь самоідентифікації зі своїм селом залежала від віку (менший відсоток у респондентів у віці до 25 років), освіти (менший відсоток у респондентів з вищою освітою), часу проживання респондента в громаді (високий відсоток у тих, хто народився в селі), близькістю до міста (порівняно менший відсоток у приміських селах) тощо. Другу позицію займав районний рівень (у респондентів сіл, що входять до складу сільрад і не є її центром, займав рівень сільради), далі — обласний та Україна в цілому; весь світ, а також частина села майже не зустрічався у відповідях. На міському рівні також домінував поселенський рівень самоідентифікації, хоча лише в деяких містах перевищував 75 %, другу сходинку — частина міста, далі область й Україна. Цікаво, що жителі міст районного значення, що за адміністративним поділом є частиною району, а також жителі селищ — районних центрів — районний рівень визначали лише в поодиноких випадках [6, с. 90].

Для виникнення колективної свідомості члени територіальної громади не лише повинні самоідентифікувати себе з певною територією, але і мати певні уявлення про саму громаду і про територію свого проживання. Як показав аналіз, більшість опитаних мають більш-менш достатні знання про свою громаду. Причому помітним був зв'язок між освітою респондентів, строками проживання і знаннями про громаду. Характерно, що чим нижчий був рівень знання своєї громади, тим вищим був рівень просторової самоідентифікації. Поряд з цим респонденти сільського рівня дуже часто вагалися з відповідями щодо історії свого села, у порівнянні з городянами, й навпаки, жителі сіл краще знали сусідні громади, ніж жителі міст.

Менталітет — модальний, тобто характерний для деякої більшості (іноді дуже відносно), комплекс уявлень. У літературі менталітет трактується як специфіка психологічного життя людей, що “розкривається через систему поглядів, оцінок, норм і умонастроїв, які засновані на наявних у конкретному суспільстві знаннях і віруваннях, що задають разом із домінуючими потребами й архетипами колективного несвідомого, ієрархію цінностей, а значить і характерні для представників певної спільноти переконання, ідеали, симпатії, інтереси й інші соціальні настанови, що відрізняють зазначену спільноту від інших” [9, с. 22]. Чим більше специфічні місцеві риси присутні в образі мислення населення, тим вище сформованість місцевого менталітету, хоча не виключено, що в багатьох випадках він може і бути цілком відсутнім. В умовах процесів активної інтеграції соціальних спільнот (урбанізації, глобалізації) актуальною залишається проблема збереження ідентичності соціальних спільнот (унікальної культури етносів, мов, традицій, звичаїв). В основі ідентичності спільнот закладений пошук таких параметрів спільноти, які піддавалися б “об’єктивному” і точному опису і пояснювали дії і уявлення членів спільноти про самих себе [7].

В основі утворення етносу лежить принцип компліментарності (схожості життєвих настанов) та стереотипу поведінки, що виникає у процесі історичного розвитку. Етнічні цінності характеризують той чи інший етнос як асиміляція — консолідація культурних традицій, ритуалів етносу, які виокремлюють історично-онтологічні і культурно-еволюційні відмінності, а також селекціонує плюральні модуси впливу на рівень соціоінтегративного соціуму [8]. Тому головним чинником

існування людини в етнонаціональному просторі є спільність історичної долі, що формує особливий поведінковий тип етносу, систему суб'єктивних ціннісних відносин, відмінних від інших, де мова, релігія є важливими, проте додатковими елементами цього процесу. Етнос охоплює всю сукупність біосоціальних особливостей фізичного та психологічного складу (темперамент), соціально-економічних умов (територія виникнення, “місце розвитку”), господарських та побутових навичок і соціально-культурних факторів (моральні, релігійні та духовні традиції) [8].

Намагаючись визначити цілісність територіальної громади з позицій відтворення інституціональних культурних зразків, ми застосовуємо критерій ціннісно-духовної самодостатності, яка дає можливість визначити бажання та намагання місцевої спільноти зберігати притаманні виключно їй етнічні цінності і при цьому підтримувати загальносуспільні цінності (табл. 1).

Таблиця 1.

Характеристика система підтримки інституціональних культурних (етнічних) зразків

Система підтримки інституціональних культурних (етнічних) зразків територіальної громади	Функції груп інтересів	Форма реалізації функцій
Основна функція Відтворення зразка Структурні компоненти Цінності Ознака цілісності Ціннісно-духовна самодостатність Критерії самодостатності Рівень збереження цінностей соціально-територіальною спільнотою	Внутрішні Забезпечення етнічної ідентичності та самобутності соціально-територіальної спільноти (мова, культура, побут, менталітет, особливості праці і т. ін.) Зовнішні формування і підтримка ціннісних орієнтацій суспільства	— створення об'єктів соціальної інфраструктури; — підтримка діяльності колективів народної творчості та ремісництва; — створення об'єднань етнічних товариств та зв'язків з діаспорою.

На підставі викладеного вище матеріалу можна зробити такі висновки:

— цінності відіграють суттєву роль у формуванні світогляду і поведінки як окремих індивідів, так і суспільства в цілому;

— в умовах реформування системи територіальної організації влади шляхом проведення адміністративно-територіальної реформи необхідно враховувати існуючі системи підтримки інституціональних культурних (етнічних) зразків територіальних громад як критерій при їх укрупненні;

— подальші дослідження у цьому напрямку дадуть можливість здійснити процес реформування громад у регіонах зі строкатим національним складом без ускладнень і етнічної напруги.

Список використаних джерел

1. Парсонс, Т. Система современных обществ [Электронный ресурс] Т. Парсонс // Библиотека Гумер. — URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Parsons/01.php.
2. Барулин, В. С. Социальная философия. Учебник [Электронный ресурс] / В. С. Барулин // Библиотека Гумер. — URL : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bar/05.php.
3. Сурина, И. А. Ценностные ориентации как управляющий параметр организации “жизненного мира” [Электронный ресурс] / И. А. Сурина // Московский Гуманитарный Университет. — URL : http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/professor.ru/Surina_IA2.

4. Лавренова, Т. И. Социология культуры в парадигме современного гуманитарного знания [Текст] / Т. И. Лавренова // Социальные науки: история, теория, методология. — М., 2000. — Вып. 1. — С. 38–46.
5. Науменко, Т. В. Ценности и их роль в деятельности массовой коммуникации [Электронный ресурс] / Т. В. Науменко // CREDONEW теоретический журнал. — URL : <http://credonew.ru/content/view/621/32>.
6. Саханенко, С. Є. Політичне управління містом в умовах самоврядування [Текст] : [монограф.] / С. Є. Саханенко. — Одеса : ОФ УАДУ, 2001. — 311 с.
7. Поликанова, Е. П. Идентичность человеческих сообществ и толерантность в условиях глобализации [Электронный ресурс] / Е. П. Поликанова // XXII Всемирный философский конгресс, Сеул 31 июля — 5 августа 2008 года. — URL : <http://www.congress2008.dialog21.ru/Doklady/16710.htm>.
8. Эрроу, К. Коллективный выбор и индивидуальные ценности [Электронный ресурс] / К. Эрроу // Словари, книги. — URL : <http://kniga-free.ru/2009/kollektivnyj-vybor-i-individualnye-cennosti-social-choice-and-individual-values.html>.
9. Дубов, И. Г. Феномен менталитета: психологический анализ [Текст] / И. Г. Дубов // Вопросы психологии. — 1993. — № 5. — С. 22–34.

*Рекомендовано до друку кафедрою державного управління і місцевого самоврядування
Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президенті України
(протокол № 13 від 5 березня 2012 року)*

Надійшла до редакції 12.03.2012

Молодожен Ю. Б. Самодостаточность территориальных общин сквозь призму ценностно-духовных ориентиров

Анализируется роль ценностей при формировании менталитета территориальных общин как разновидности социальных систем общества. Обоснована целесообразность использования критериев ценностно-духовной самодостаточности территориальных общин при реформировании административно-территориального устройства.

Ключевые слова: *территориальная община; самодостаточность территориальной общины; административно-территориальное устройство; ценностно-духовная самодостаточность.*

Molodozhen, Yu. B. Self-Sufficiency of Territorial Communities through the Prism of Values and Moral Orientations

In the article the role of values that form the mentality of territorial communities was analyzed as a variety of social systems of society.

The criteria of using valuable and moral self-sufficiency of territorial community and its appropriateness have been grounded under conditions of administrative and territorial structure reforming.

Key words: *territorial community, self-sufficiency of territorial community, administrative and territorial structure, moral and valuable self-sufficiency.*

